

NICOLA LA MARCA:

OLASZ GAZDASÁGI TERJESZKEDÉS DÉLKELET-EURÓPÁBAN, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL MAGYARORSZÁGRA (1922–33)

(A IV. olasz–magyar konferencián 1979. novemberében Budapesten
elhangzott előadás szövege)

Kétségtelen, hogy Olaszország gazdasági fölényre irányuló törekvéseit a Balkán államokban nem pusztán gazdasági érdekek diktálták. Valóban, gazdasági érvényesülésétől a korszak Itáliája konkrét politikai célja, az imperialista hatalommá válás megvalósulását várta. Végeredményben a gazdasági terjeszkedés kevésbé volt öncélú; konkrét politikai cél eszközeként tekintették. Mindez egyébként az első világháború utáni Európában addig nem tapasztalt erővel jelentkező eszmék és óhajok jegyében történt.

Az elért eredményekről nem állítható, hogy kielégítőek lettek volna. Ha eltekintünk Fiume bekebelezésétől és az albániai gazdasági jelenléttől, ami valóban szilárd volt, Itália erőfeszítéseit és áldozatait csupán részleges siker koronázta; az eredmény mindenképp neveltséges volt az ambiciózus célokhoz mérten.

Igy volt ez például az olasz bankvilág balkáni jelenléte szempontjából is, ami pedig a rendelkezésre álló adatok alapján – első látásra – erőteljesnek tűnik.

Mint ismeretes, az első világháború után az olasz bankjelenlét alapja a Balkán-államokban a Banca Commerciale Italiana volt, melyet körkörös módon követett a Credito Italiano és a Banco di Roma. A Banca Commerciale Italiana, mely ekkor az olasz kereskedelmi tengerészet nagy részét tartotta fennhatósága alatt – tehát a trieszti vállalkozói körök balkáni érdekeinek évszázados képviselője volt –, közvetlenül a háború után elkezdte kelet-európai jelenléte megalapozását. S valóban, 1919-ben Konstantinápolyban állított fel egy székházat, Szófiában pedig a Banca Commerciale Italo–Bulgara-t hozta létre. 1920-ban a Banca Commerciale Italo–Romana és a Banca Ungaro–Italiana megalapítása mellett feltűnik Csehszlovákiában és Lengyelországban is: érdekeltiségei vannak a Banca Unione di Praga-ban és a Banca Handlowy di Varsavia-ban is. 1926-ban, unióban a Credito Italiano-val, létrehozta a Banca Nazionale Albanese-t, 1927-ben megalapítja a Banca Commerciale Italo–Greca-t, 1928-ban részvénytöbbséget nyer a zágrábi „Hrvatska Banca D. D.”-ben; 1929-ben pedig újraszervezi a Banca Commerciale di Varsavia-t.

Végeredményben — ha figyelembe vesszük a Banca Commerciale Italiana különböző székházait és fiókintézeteit —, állíthatjuk, hogy az említett országokban folytatott tevékenysége révén Délkelet-Európában ebben az időben hatékony szervezetet sikerült kialakítania.

A fenti földrajzi tájakon való jelenlétét egyébként a Szmirnában és Isztambulban két leányvállalattal is rendelkező Banco di Roma is lehetővé tette számára, s főként a Credite Italiano, mely a Banca Nazionale Albanese létrehozásában való részvételén túl 1920-ban megalapította a Banca di Credito Italo–Viennese-t. Az utóbbi a „Società Italiana di Credito” már meglevő tevékenységét volt hivatva támogatni.

Nos, az olasz bankok e területeken folytatott tevékenységének, lehetőségeinek elmélyültebb vizsgálata fényénél ez a látszatra ragyogó kép lassúvá, szürkévé válik.

A bank azon ellenállásán túl, melyet a kormány élénkebb balkáni tevékenységre való felszólításával szemben fejtett ki, mindenekelőtt azt kell kiemelnünk, hogy a vizsgált országokban létesített bankok alaptőkéi a szükségletekhez képest aránytalanul csekélyek voltak. Másrészt a fenti bankok tevékenysége túlon túl óvatos volt, olyannyira, hogy nagyrészt kimerült a magánszemélyeknek adott jelzálogkölcsönökben, főként a mezőgazdaság területén, továbbá a közhivataloknak adott, érthetően biztos, mivel az állam garantálta kölcsönökben.

Ezt megvilágítandó legyen elég itt a Banca Italo–Ungheres példája, melyet 1920-ban alapítottak alig húszmillió pengős alaptőkével; tevékenysége annyira körültekintő volt, hogy ezt a jellemzőjét a mindenkori igazgató tanácsi beszámolók is hangsúlyozottan a javára írták.

Hitelezői tevékenysége túlnyomórészt a megbízható földművelőkre irányult, akik tehát terhelhető ingatlantulajdonnal rendelkeztek, vagy pedig a magyar községek szociális létesítményeihez járult hozzá. De az említett bank felelős képviselőinek túlzott körültekintéséről formált véleményt nem csupán a fentiek indokolják.

Az 1929-es költségvetési évet megelőző beszámolókból kiderült, hogy a Banca Ungaro–Italiana első éveiben vállalkozói műveletekbe is belevágott, vagyis egy sor, ha nem is túl jelentős, de mégis kétségtelenül érdekes ipari érdekltsége is volt. Nos, az 1929-es válság első hideg fuvallatára éppen ezeket az ipari érdekltségeket állították le, s ez olyan nyilvánvaló volt, hogy az 1932-es költségvetési év beszámolójában a referensek kiemelték, hogy a Banca Ungaro–Italiana minden ipari érdekltséget lerázott magáról.

Ezzel kapcsolatban az az ellenvetés kínálkozik, hogy az olasz banknak

a Balkán országokról való visszahúzódása az 1929-es válságot követően tökéletesen beilleszthető a jólismert, szédületes hitelvisztaáramlási folyamatba, amely hiteleket a nyugati hatalmak a húszas években bocsátottak a kelet-európai országok rendelkezésére.

Anélkül, hogy félreértelmeznénk a jelenséget, úgy véljük, szükséges kiemelni, hogy az olasz bank ezidőtájt Kelet-Európában kifejtett tevékenységéről kialakítható benyomás szerint ugyanaz a rendkívül aggályos és körültekintő magatartás jelent meg új formában, ami ezután 1933-ban már a demobilizálás fázisába lépett.

Ez a benyomás alakítható ki a Banca Commerciale Italiana általános beszámolóí olvasása alapján: 1931-ig meglehetősen győzedelmeskedő hangnemet később egyre inkább halkuló, majdhogy lemondó tónus váltja fel. Ez az impresszió egyébként a konkrét tényekkel szembesülve is megáll, ha figyelembe vesszük, hogy a Banca Commerciale Italiana, szembekerülvén a német gazdasági offenzívával, már ezekben az években elkezdte a közép-európai és balkáni országokban szervezeti hálózatának felszámolását; 1934-ben a Banca Handlowy di Varsavia-ban, 1935-ben a Banca Unione di Praga-ban csökkentette részvételi hányadosát.

Egy másik, a dél-kelet európai olasz gazdasági jelenlétben fellelhető hiányosság, hogy – Albánia kivételével – az olasz tőke egyértelműen elenyésző volt a vállalkozói kezdeményezésekben. Ha a normális hitelnyújtási műveletektől eltekintünk, az olasz vállalkozói iniciativa, főként az ipar területén igen csekélynek mutatkozik.

Ha a fentiekben állítottakat – a kör szűkítésével – Magyarország vonatkozásában – konkrét példa alapján is megvilágítjuk, úgy kitűnik, hogy az olasz vállalkozók ebben az országban szívesebben kockáztattak a kereskedelmi tevékenységekben. S ezt az a körülmény is alátámasztja, hogy a Banca d'Italia archívumában előkerült egy olyan dokumentum, melyből pontosan megállapítható, hogy 1933 végén Magyarországon mintegy 1400 olasz vállalat tartott fenn kereskedelmi képviseletet.²

Nagy ez a szám, s különösen annak tűnik, ha a magyarországi olasz ipari kezdeményezéseivel hasonlítjuk össze, amelyeket ugyanis a két kezünkön megszámolhatunk.

A már említett Banca Ungaro-Italiana beszámolókból kiderül, hogy az említett bank mellett, mely lényegében az effajta kezdeményezések bázisaként szolgált, milyen kevés olyan magyar ipari vállalkozás létezik, melyben olasz tőke is jelen van, s hogy ezek közül csupán egy van teljesen olasz tulajdonban, míg a többit a magyar tőke bevonásával közösen kezelik.

Végeredményben az olasz magántőke magyarországi vállalkozói tevé-

kenységekben való jelenléte igen korlátozott volt, lényegében kisebbségi részvételekben jelentkezett, s ami még rosszabb, gyorsan szétolvadt, mint már említettük, az 1929-es válság első negatív hatásaira.

Az olasz gazdasági terjeszkedés-kísérletek másik részleges kudarca a Balkán államokban a kereskedelmi csereforgalom területén mutatkozik, holott ezt a fasiszta rezsim mindenképpen támogatni igyekezett. Nagyönis tiszttában volt ugyanis azzal, hogy egy másik ország gazdasági függőségbe hozása az import és az export területén, egy eljövendő politikai függőség bázisának megteremtését jelenti. S éppen e cél érdekében Olaszország már 1921-től az említett célkitűzéshez szorosan alkalmazkodó kereskedelmi politikát alakított ki, illetve igyekezett azt követni.³

A rendelkezésre álló adatok, a Balkán félsziget különböző országaira vonatkozó tények elemzése alapján világossá válik, hogy a harmincas évek közepére már ez az ambiciózus elképzelés is meghiúsultnak fogható fel.⁴

Ami az olasz–jugoszláv kereskedelmi csereforgalmat illeti, ismeretes, hogy ezt erősen passzív egyenleg jellemezte a nemzeti kereskedelmi mérlegre való velejáró negatív hatással egyetemben, méghozzá anélkül, hogy ez olasz politikai elsőbbséget jelentett volna, mivel Jugoszlávia mindig mélységesen bizalmatlan volt az Adriaticum-ban terjeszkedő Itália iránt.

A román–olasz kereskedelmi kapcsolatok, azon túl, hogy jellemző jegyük volt a román import felsőbbbsége főként a gabona- és az ásványolaj vonatkozásában, már 1933-ban jelentősen csökkennek, tekintve, hogy ebben az országban hagyományos olasz gép-, textil- és gyógyszeripari exportot fokozatosan leépíti a csehszlovák és német behatolás.

Törökország tekintetében — az 1933-as, illetve az 1931-es és 1932-es adatok összehasonlítása alapján — az Olaszország és Törökország közötti kereskedelmi kapcsolatok erőteljes, progrediáló hanyatlása figyelhető meg, s nem csupán az áruk értékére nézve, hanem az aktív egyenleg vonatkozásában is.

Nem kevésbé kiábrándító ezekben az években az Itália és Görögország közötti kereskedelmi kapcsolatok képe, melyet az Olaszország rovására állandóan passzív szaldó jellemezett. Ennek oka nagyrészt a görög olaj import, ami 1932-ben éri el a csúcspontot, az össztermelés háromötöd részét. Az olasz kereskedelem szempontjából ezen a területen is a nem túl fényes, fáradságosan megszerzett pozíciók feltartóztathatatlan visszafejlődése tapasztalható. Ez főként a Görögországra irányuló olasz import-tevékenység állandó szűkülésében jelentkezett, aminek fő oka a vegyi és gyógyszeripari termékek iránti kereslet csökkenése, s melyet végül a belga, a luxemburgi, s főleg a német termékek győzedelmes konkurrenciája határoz meg.

A német ipar hasonló túlsúlya, s az elért pozíciók megrendülése tapasztalható az Olaszország és Bulgária közötti csereforgalomban is 1931 és 1934 között. A bolgár kereskedelem egyértelműen összezsugorodik, különösen a vas- és gépipar terén erős, a dunai szállítás olcsóságának köszönhető erőteljes német konkurrencia miatt. Ugyanez a tényező segítette az egyre erőteljesebben érvényesülő német ipart abban, hogy lábát Romániában is megvesse.

Végül Olaszország Magyarországot illetően is összeütközésbe kerül a német gazdasági hatalommal.⁵ Mint ismeretes, a német–magyar kereskedelmi kapcsolatokat virtuálisan már a depresszió kezdetétől megbénította a mezőgazdasági protekcionizmus. Mindenesetre 1934-től konkrétan megnyilvánulnak a náci gazdaságpolitika Magyarországgal kapcsolatos új irányelvei. Ennek legfontosabb kifejeződése az ismert kereskedelmi megállapodás 1934-februárjában történt aláírása, mely, ha formálisan nem is volt több az 1931-es szerződés kiegészítő jegyzőkönyvénel, valójában rögtön új fejezetet nyitott a német–magyar gazdasági kapcsolatok történetében. Magyarország számára a megállapodásból származó közvetlen érdek a mezőgazdasági termékek erőteljes exportlehetőségeiben állt. A Németországban alkalmazott végtelenen magas vámtarifákkal viszont a magyar agráriusok a megállapodás szerinti mennyiségben csupán a német kormány által a magyar kormánynak felajánlott kliring segítségével tudtak szembenézni. A saját mezőgazdasági exportjához így megszerzett garanciáért cserében a magyar kormány a vámtarifák 20–30%-os csökkentésével és más pénzügyi tehermentesítéssel biztosította a német iparcikkek importját. Ezeknek az ipari termékeknek kellett volna kiegyenlíteniük a magyar mezőgazdasági export 90 %-át. Az 1934-es megállapodást követően Németország Magyarország legfontosabb kereskedelmi partnerévé vált. Az említett megállapodás eredményeképpen a magyar export németországi quotája 11 %-ról 22 %-ra ugrott. Ezen a módon lényegében megkezdődött Magyarországnak a német élettérbe való beillesztési folyamata. Ezt egyébként az a körülmény is alátámasztja, hogy 1933 és 1936 között a Németország felé irányuló magyar export megháromszorozódott, míg a német termékek Magyarországra irányuló importja megkétszereződött. 1935–36-ban az ország gazdasági történetében először – monopolizálva a magyar külkereskedelm 23–24 %-át – Magyarország legfontosabb gazdasági partnere Németország lett.

Egészen más következményei voltak az 1934. márciusában megkötött új olasz–magyar kereskedelmi szerződésnek, melynek nyilvánvalóan az volt a célja, hogy ellensúlyozza az egy hónappal azelőtt Németországgal kötött megállapodást.

A Rómában aláírt új szerződés a magyar kormány számára a depressziós időszak legkomolyabb problémájának megoldása volt, vagyis azt célozta, hogy piacot biztosítson a magyar gabonának. S valóban, a megállapodás értelmében Olaszország évi 200.000 tonna gabona megvásárlására kötelezte magát.

Mindazonáltal, egyrészt a növekvő magyarországi német befolyás, másrészt, s főként, az autarchikus olasz politika következtében, 1935-ben a szerződésben foglalt gabonaexport-kvóta alig több mint kétharmada került eladásra. Még kiábrándítóbbak voltak a következő évek eredményei, s ilyen módon a Magyarországra, s általában a Balkán-térségre tekintő olasz terjeszkedési ábrándok végképp elsüllyedtek. Ugyanakkor az olasz politikai és gazdasági körök nem kis része a harmincas évek közepe táján felismerte azokat az eredményeket, amelyeket azután Németország szerzett meg ténylegesen. E benyomást alátámasztja az a körülmény is, hogy Olaszország éppen ebben az időszakban keresett új területeket, nem csupán a Földközi-tenger térségében, hanem Afrikában is, hogy megvalósíthassa álmát gazdasági-politikai hatalomként való érvényesüléséről: akkor ugyanis, mikor már szánót vetett azzal, hogy a balkáni játszmát elvesztette.

Az alapvető olasz sikertelenség okainak alapos vizsgálatából kiderül, hogy ezek a következőkben rejlenek: politikai hibák; forgalmi nehézségek; tőkeindisponibilitás az olasz bankszervezet immanens viszkozitásával és obstrukcionizmusával; az olasz gazdasági struktúra általános gyengesége, mely eleve magába foglalta a csereforgalmi mozgások hiányából fakadó lényegi alkalmatlanságát, tökéletlenségét. A politikai hibákról szólva ki kell emelni, hogy Olaszországnak a délkelet-európai térségben való elsőbbsége érdekében kifejtett tevékenységét két konkrét meghatározó tényező terhelte teljes negatív súlyával.

Az első az a pontatlanság, mely ezekben az években Olaszországot, s egyébként Angliát is jellemezte Franciaország valódi európai tekintélyének értékelésében, s főként a francia szándékok felmérésében, melyek, a háború utáni első évek eufóriájában sem törekedtek valóságos francia szupremációra, hanem inkább a győzelem által biztosítottak szilárd és végleges, főként Németországgal szembeni megerősítésére irányultak.

A második tényező magába foglal mindent, amit Olaszország Ausztria rovására a Brenner-hágóval, s a velejáró, hogy úgy mondjuk, kétértelmű olasz-osztrák viszonnnyal megszerzett, mivel Olaszország egyszerre volt az „irredenta” ausztriai területek elnyomója s az osztrák függetlenség képviselője; olyan védője egyébként, amely már csak azért sem lehetett mindig kö-

vetkezetes és elhatározásaiban kitartó, mert Olaszország ezekben az években nem ellenezte a német talpraállást, mint a kontinentális Európában félelmet keltő francia elsőbbség ellensúlyát.

Az olasz terjeszkedés második fő akadályát az az éles harc jelentette, amelyet közvetlenül a háború után a különböző államok a Habsburg birodalom romjain a legkedvezőbb üzleti lehetőségekért folytattak, s amelyben Olaszországnak leküzdhetetlen akadályokkal kellett szembenéznie.⁶

A háború végére, főként a balkáni szférában, de gyakorlatilag egész Európában, a hosszú konfliktushelyzet háborús ekonómiajának hatására is valóban olyan vám- és egyéb jellegű intézkedés-zuhatag következett, mely rendkívül megnehezítette a nemzetközi forgalmat. Többek között megfosztotta az immár Olaszországhoz tartozó Triesztet és Fiumét attól az északi kikötők – főként a hamburgi – konkurrenciája elleni hatásos védelmi eszköztől, melyet az ismert „adriai tarifák” jelentettek. Ezek elsőrendű célja az volt, hogy az osztrák–magyar szállítmányozást a trieszti és fiumei kikötő bátrabb kihasználására ösztökélje. Mit sem értek egyébként azok az első nemzetközi kezdeményezések sem, amelyek a háború előtti rendszert kívánták életrekelteni. Így minden ország külön megállapodások révén igyekezett megoldani saját, legégetőbb forgalmi problémáit. Olaszország első védekező lépése az Adriai Liga visszaállítására volt, melyet – bár nem kis nehézségek árán – valóban sikerült Jugoszlávia részvételével életrekeltenie.

Általában Olaszország igyekezett – s ez sikerült is – a protekcionizmust illetően egy teljes szabadságon alapuló forgalmi rendszert kialakítani. Egyebek közt arra törekedett, hogy minden állam kötelezze magát a legelősebb protekcionista ellentétek elsimítására, nemzetközi szinten. Tette ezt főként az olasz–magyar forgalom ellen irányuló makacs jugoszláv obstrukcionizmus kiváltotta aggodalmában.

A nagyobb veszélyt azonban Németország jelentette számára, mely – kihevervén háborús sebeit – már 1925-ben megkezdte ismert tarifa-háborúját, mely egészen a második világháború előestéjéig elhúzódott. Németországnak már a harmincas évek közepe táján sikerült Olaszországot a vasúti forgalom terén megbénítania.

A Lengyelországgal való forgalmi kapcsolat szinte teljes elvesztésével, a csehszlovák határozott csökkenésével csupán a stagnáló osztrák és a növekvő magyar kapcsolatok voltak szembeállíthatók.

Alig pár évvel később, Ausztria önálló államiságának megszűntekor Németország megjelent a Brennemél, Tarvisióban és a volt svájci–osztrák átkelőhelyeken; a Dél-re irányuló fő vasúti artériák felett megszerzett fel-

ügyelete ellen Olaszország már csak gyenge ellenintézkedésekkel és meddő tiltakozásokkal védekezhetett.

Ugyanezekben az években a balkáni forgalomért Németország és Olaszország között már évek óta folyó erőfitogtató politika a Duna vonatkozásában is nyilvánvalóvá vált, melynek kihasználására a trieszti vállalkozói körök a háború vége óta új meg új konkrét, részletekre kiterjedő beavatkozási javaslattal álltak elő, melyek gyakorlati megvalósítását viszont – főként tőkehiány miatt – évről évre húzták-halasztották.

Konkrét megoldásokkal állt elő viszont Németország, hiszen már 1926-ban rátette kezét a Rajna–Majna–Duna hajózási csatorna harmincöt millió font sterling összköltségű konstrukciójára, mellyel egy e célra létrehozott társaság, a „Rhine–Main–Danube Canal Co” foglalkozott, s mely a Német–Bajor kormány kedvező kölcsönein kívül amerikai magántámogatásokat is élvezett.

Igy történt aztán, hogy a Duna és a trieszti, valamint fiemei kikötők versengéséből is Németország húzott egyre több hasznot, különösen 1938 után, mikoris gyakorlatilag az egész felett megszerezte az uralmat.

Az olasz törekvések kiábrándító eredményeinek másik alapvető, s talán legfontosabb oka kétségtelenül a tőkehiány volt. Ismeretes, hogy a harmincas évek Itáliája minden erőfeszítés és megszenvedett áldozat ellenére is tőkeszegény ország maradt, ennek következtében nehéz volt számára az aktív, méghozzá szilárd pénzügyi részvétel a különböző nemzetközi kölcsönökben, melyeket sokféle ok alapján Kelet-Európa élvezett.⁷

Ennek kapcsán szimptomatikus a Banca d'Italia-nak azon állandó, nem ritkán személyesen Mussolini által gyakorolt politikai pressziókkal szemben tanúsított ellenállása, amelyek az említett nemzetközi kölcsönökben való nagyarányú részvételre ösztökélték; bár ezt az ellenállást, néha úgy tűnik, csupán a szélsőséges bürokrata-buzgalom fűti, végülis igazolja az ország negatív pénzügyi helyzete.

Az elkerülhetetlen eredmény az lett, hogy Olaszország csupán Ausztria és Magyarország vonatkozásában vett állandóan részt azokban a nemzetközi kölcsönökben, melyek különböző okoknál fogva a délkelet-európai országoknak engedményezettek, míg más országok vonatkozásában tartózkodni volt kénytelen.

Másrészt a vállalt kölcsönök globális összegét tekintve Olaszország súlya a valós lehetőségekhez mérten komoly pénzügyi áldozatai ellenére sem volt jelentős. Etekintetben elegendő, ha figyelembe vesszük, hogy az 1931-ben Magyarországnak és Ausztriának adott kölcsön húszmillió dollár globális

összegéhez mérten Olaszország kétmillióval járult hozzá az első, a százmillió shilling globális összegéhez mérten alig több, mint hétmillióval a második ország esetében. Ez utóbbi összeg már kifejezetten neveléses, főként, ha meggondoljuk, hogy nem sokkal azelőtt Anglia egyedül 150 millió shilling kölcsönt juttatott Ausztriának.

Egyébként már 1924-ben, mikor az európai országok újrakezdtek a pénzügyi természetű nemzetközi együttműködést, Olaszország a Magyar Nemzeti Bank megalapításához is csupán szerény, bár erőforrásaihoz képest igen költséges módon járulhatott hozzá. A Magyarországnak engedélyezett harmincmillió aranykorona kölcsönhöz Olaszország csupán kétmillióval járult hozzá; s tette mindezt az akkori idők olasz pénzügyi és politikai köreinek afölötti leplezetlen aggodalma ellenére, hogy Ausztriát és Magyarországot netán túlságosan előzönlük a többi hatalmak.

Végeredményben a politikai ambícióitól fűtött Olaszország – a politikai és pénzügyi világ éles viszályain felülemelkedvén, pénzügyi forrásaihoz mérten nem csekély áldozatvállalását tovább folytatva erejét meghaladó vállalkozásba vetette bele magát: jelentős részt vállalt a délkelet-európai országoknak nyújtott folyamatos nemzetközi hitelben. Kvótái azonban, jóllehet olykor megegyeztek a régi európai hatalmakéval, lényegében mind Ausztria, mind Magyarország tekintetében alkalmatlanok voltak arra, hogy az említett országokat mélyen és szilárdan Olaszországhoz kössék.

A fenti magyarázat csöppet sem meglepő, ha szem előtt tartjuk, hogy a tárgyalt időszakban Olaszországot távolról sem jellemezte az USA, s egyes európai országok, pl. Anglia, Franciaország és Németország már régen elért gazdasági színvonala. Lényegében a Balkán-országokra irányuló nagyralátó gazdasági dominancia-igény megvalósulatlansága alapokának éppen az effajta distanciák tekinthetők.

Ismeretes, hogy Olaszország az első világháború után ipari termelés-kapacitása szempontjából majdhogynem gyerekcipőben járt, míg Németországnak, mint ugyancsak tudott, már a XIX. sz. utolsó évtizedében sikerült egy olyan robbanóan gyors és hatalmas iparosodási folyamatot elindítania, mely néhány termelési szektorban elérte a régi hatalmak, így pl. Anglia és Franciaország csúcsteljesítményeit.

Másrészt, ha igaz az, hogy az első világháború öt éve alatt az olasz hadi erőfeszítésekhez kapcsolódó szükségletek egyben hozzájárultak néhány nemzeti iparág, így pl. a textil- és gépipar felfutásához, továbbá elősegítették más iparágak, így a vegyipar megszületését, az is igaz, hogy a húszas évek nemzeti ipara lényegében nemcsak kapacitásban különbözött a többi európai országtól, hanem kevésbé differenciáltak is mutatkozott.

Azt is figyelembe kell venni, hogy a háborús megrendeléseknek az ipari termelési apparátus kiszélesítésére gyakorolt hatása is mesterséges volt részben, s ez azzal járt, hogy 1921-ben, az Ilva és az Ansaldo válsága olyan termelési rendszer jelképeként jelentkezett, mely, a háborús igényektől felduzzasztva, nemcsak, hogy ügyvel-bajjal szánta rá magát a termelési szerkezetváltoztatás végrehajtására, de még a legszükségesebb technológiai módosításokat is csak nagy nehezen hozta tető alá. Ennek kapcsán tekintetbe kell venni azt is, hogy a kor olasz vállalkozói, egy, a bérszint visszatartására, sőt, csökkentésére irányuló nemzeti politikától támogatva általában nemigen hajlottak létesítményeik állandó korszerűsítésére, hogy megemeljék profitjukat, s így hozzájuthathassanak az önfinanszírozáshoz szükséges tőkéhez.

Másrészt, ha igaz, hogy az 1929 előtti olasz iparrendszerben kétségtelen fejlődési jegyek is észlelhetők, mint azt az is alátámasztja, hogy az ipari termelés 1922-ben 100-as mutatója 1927-ben 163,7-re, 1928-ban 182,9, 1929-ben pedig 204,5-re emelkedett; ugyanakkor az is ismeretes, hogy a fenti rendszer alapvető törekenysége az 1929. évi válságot követő, 1934-ig elhúzódó fekete években nyilvánvalóvá vált, s a kormány kénytelen volt erőteljesen közbelépni, hogy egy jó részét megmentse a csődtől.

A lényegében kezdetét élő nemzeti iparral szemben egy meglehetősen fejletlen mezőgazdaság áll, mely még a húszas évek elején is az első világháború negatív következményeit szenvedte. Ismeretes, hogy – az iparral ellentétben – a primér szektor a háborús években nem csak a munkaerőhiánytól szenvedett, hanem a vegyi talajjavítók drasztikus csökkenését is el kellett viselnie. Nem változott lényegesen ez a helyzet a háborút követő évtizedben sem, s ez azzal járt, hogy Itália, a nap országa, még arra sem volt képes, hogy létrehozza exportra szánt stabil mezőgazdasági többletét, ellenkezőleg: elsőrendű szükségleti javakat, gabonát és olajat is – saját kereskedelmi mérlegét rendkívülien megterhelő mértékben – importálni kényszerült.

Végeredményben e néhány, a korszak olasz gazdasági struktúráját érintő összefoglaló célzatú gondolatból is teljességgel kitűnik a Balkán-országokra irányuló gazdasági expanziós célkitűzés megvalósulatlanságának egyik alapvető oka. Ténylegesen Olaszországnak nem csupán a valóságos behatoláshoz szükséges készpénztőkéje hiányzott, hanem, és főleg, hiányoztak a délkelet-európai országokkal való kereskedelmi csereforgalom valós alapjai is.

Léven, hogy az utóbbiakra is az alapvetően primér szektorra támaszkodó ekonómiai rendszer volt jellemző, óhatatlanul azokhoz az országokhoz igyekeztek kötődni, melyek képesek voltak mezőgazdasági többlet-termékeik ipari termékek ellenébeni felvásárlására.

De Olaszország – mint már hangsúlyoztuk –, nem rendelkezett a megfelelő ipari apparátussal, s így végzetesen térdrekényszerült egy olyan iparosítottabb állam konkurrenciája előtt, mint Németország.

Másrészt a Balkán-országok mezőgazdasági többletének nagymértékű olasz importja nem tarthatott a végtelenségig, vagy, ami még rosszabb, nem emelkedhetett anélkül, hogy ne kezdte volna ki orvosolhatatlanul az ország kereskedelmét, pénzügyét.

Ezzel olyannyira tisztában voltak a korszak felelős személyiségei, hogy már a húszas évek második felében mentő lépéseket tettek, nemcsak néhány külkereskedelmi vonatkozású protekcionista intézkedéssel, de annak az ismert autarchikus politikának a beindításával is, melynek fő célja az volt, hogy felszabadítsa az országot a külföldtől való függés alól; tette mindezt a Balkán-országokkal való csereforgalom egyik alapvető tételét képező mezőgazdasági javak terén.

Az Olaszország és a Balkán-államok közötti csereforgalmi indítóokok csökkenéséhez végül hozzájárult az 1929-es válság is, mely az eleve gyöngye olasz gazdasági életre nehezedő szerencsétlen következményeivel ez utóbbit nemcsak arra kényszerítette, hogy még makacsabb kitartással kövesse a külföldtől való, főleg mezőgazdasági függetlenség autarchikus mítoszáét, hanem arra is, hogy – bár a többi európai országhoz képest kissé későn – egy olyan, egyre durvább protekcionista politikát folytasson, melyből egyenesen következett a Délkelet-Európával kialakult csereforgalmi okok fokozatos csökkenése.

De nemcsak az ország csekély ipari kapacitása, autarchikus ábrándjai, s a vizsgált időszakban egyre erőteljesebb protekcionista intézkedések szűkítették le a már fennálló – eleve gyöngye – csereforgalmi okokat. Említésre méltó, hogy már a depresszió kezdetén Mussolini hajlíthatatlanul azon volt, hogy megőrizze a líra 1927. decemberében rögzített aranyparitását, míg London már 1931-ben elhagyta, a fontsterlinget 30 %-kal leértékelté, 1933 tavaszán Washington tette ugyanezt, 1934 elején 41 %-kal értékelté le a dollárt. Ennek az volt a következménye, hogy az 1 fontsterlingért megszerezhető líra a híres „quota novanta”-ról, vagyis 90,83-ról 1934. decemberében 58,07-re esett, a dollár árfolyama pedig 18,60-ról 11,75-re zuhant. Ez a körülmény pedig végletesen megdrágította az olasz árukat és szolgáltatásokat a külföldi piacon.

Végül ki kell emelni, hogy a körülbelül 1935-ig állandóan deflációs olasz politika – főleg a bérek visszafogása révén – a korszak olasz népességét fogyasztási szintjét olyan alacsonyan tartotta, hogy ez a körülmény még-

inkább hozzájárulhatott az Olaszország és a Balkán-államok közti csereforgalom indítóokainak negatív tendenciáihoz.

JEGYZETEK

1. Az olasz bankvilág délkelet-európai tevékenységére vonatkozó adatokat az Asso-bancaria, s főleg a Banca d'Italia archívumaiban őrzött dokumentumokból merítettük, ahol többek között megtalálhatók a Banca Commerciale Italiana, a Credito Italiano és a Banco di Roma ez időszakot érintő évi beszámolóí.
2. Dr. Cettoli magyarországi küldetése: Beszámoló az 1934. VII. 14-ig megvalósított olasz exportokra vonatkozó hitelfelmondási és átviteli kérelmekkel kapcsolatos vizsgálatról. L.: Archivio della Banca d'Italia-Settore „Rapporti Estero”-129. sz. ügyirat; 46. sz. tekercs; 2316–2572 fotogramok.
3. Az Olaszország és a délkelet-európai államok között a két háború közt kötött szerződések és tartalmukát illetően l. még: S. Gemma, „Storia dei Trattati e degli atti diplomatici europei—1815–1948”, Barbera, Firenze 1940; A. Giannini: „Trattati e accordi per l'Europa danubiana e balcanica”, Politica, Roma 1936; A. Carena: „La politica italiana nell'Europa orientale”, Treves, Milano 1930. Ezekon kívül tanulmányozandók a legfontosabb korabeli gazdasági folyóiratokban megjelent, azokban az években megkötött különböző szerződésekhez fűzött kommentatív cikkek l.: E. Anzilotti (Rivista Politica Economica 1922, 186., ill. 678. p.); P. Grifone (Riv. Politica Economica, 1932, 857. p.); B. Marineri (Riv. Politica Economica, 1939, 68. p.); G. Benedetti (Riv. Politica Economica 1923, 526. p.); F. Coppola D. Anna (Riv. Politica Economica 1924, pp. 115–227.); 1927, pp. 683–750.; 1932, 952, 1122, 1237 p.; 1933, 57 kk. p.; 1936, 188. p.; 1979, 406. p.)
Albániára vonatkozóan ajánlható P. Pastorelli műve: „Italia e Albania (1924. 1927)” RSPI, Firenze 1967.
A két világháború közti olasz kereskedelmi politikára vonatkozóan l.: A. Capanna – R. Messeri: „Il commercio estero dall'unità ad oggi” Roma, 1940; E. Clementi: „Commercio estero e sviluppo economico”, in Teoria e politica degli scambi con l'estero”, továbbá „La politica economica italiana nei rapporti internazionali” Roma 1938.; A. Pedone: „Alcune note sull'influenza della politica commerciale nello sviluppo economico italiano” in „Studi Economici” I. (1966); F. Coppola D. Anna: „Problemi di esportazione e importazione, scambi e valute”, Roma 1937.
4. A két világháború közötti olasz külkereskedelem helyzetének alakulására nézve a konzultálható források a következők: „Sommario di statistiche storiche dell'Italia 1861–1965” ISTAT, Roma, 1976; „Movimento commerciale del Regno d'Italia (1917-től 1934-ig) a Pénzügyminisztérium gondozásában, Istituto Poligrafico dello Stato-kiadás; „Statistica annuale del commercio con l'estero” (1935/36-től 1939/52-ig) az ISTAT gondozásában; „Movimento economico dell'Italia-Raccolta di notizie statistiche”, 17. kötet (1927.); 18. kötet (1928); 19. kötet (1929); 20. kötet (1930); 21. kötet (1931), a Banca Commerciale Italiana gondozásában; „Bollettino di notizie economiche” (1920-tól 1942-ig) –, „export és import” címszónál, Associazione nazionale delle società per azioni e delle Confindustria gondozásában. A korszak

- vállalkozóinak a tárgyra vonatkozó elgondolásai tekintetében I. F. Guarneri már idézett művein kívül „Autarchia e commercio estero” c. munkáját, (in) egy 1939. októberében Torinóban tartott kongresszus ügyirataiban. „Autarchia e scambi internazionali”, Roma 1941, Tipografia Centenari; „La politica delle relazioni economiche internazionale dell'Italia Fascista”, – a Királyság Szenátusa előtt 1939. május 26-án mondott beszéd. Tipografia del Senato, 1939 Roma. A korszak gazdasági megfigyelőinek az Olaszország és Délkelet-Európa külkereskedelmi kapcsolatai alakulásával foglalkozó írásai közül különösen a Rivista di politica economica-ban megjelent következő cikkek ajánlhatók: B. Marineri: „La portata dei nuovi accordi commerciali italo-romeni” (1939-es évf. 88. p.); A. Giordano: „Il commercio estero iugoslavo e le relazioni commerciali italo–iugoslave nel 1931” (1932-es évf. 459. p.); „Il commercio estero Iugoslavo nel 1933 e gli interessi italiani” (1934-es évf. 622. p.); „L'andamento del commercio estero nei principali paesi balcanici durante il 1934 e gli scambi con l'Italia” (1935-ös évf. 492. p.); „L'andamento de traffici nei paesi danubiani e balcanici e l'espansione economica italiana” (1940-es évf. 228. p.); A. Del Vecchio: „Gli scambi dei prodotti tra l'Italia e la Cecoslovacchia” (1930-as évf. 616. p.).
5. A korszak Magyarország gazdasági fejlődéséről, s részletesebben v. különösen a két világháború közötti gazdasági eseményekre vonatkozóan tanulmányozandó művek: E. Fossati: „Ungheria Economica” CEDAM, Padova, 1929; M. Futó: „Storia della grande industria ungherese” Roma, 1942; I. T. Berend – R. G. Ránki: „Storia economica dell'Ungheria dal 1848 ad oggi”, Editori Riuniti, Roma 1976. Az olasz–német viszony és a magyarországi fölény kérdésében l.: Magda Adam, Gyula Juhász, Lajos Kerekes: „Aliaus Hitler–Horthy–Mussolini: Dokumente zur Außenpolitik 1933–1944”, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1966; Carlyle Mac Cartney: „A History of Hungary”, Praeger, New-York 1956–1957; Maria Ormos: L'opinione del Conte Stefan Bethlen sui rapporti italo–ungheresi (1927–1931)”; in „Storia contemporanea” II., n. 2. giugno 1971.
6. A két háború között a délkelet-európai forgalom kérdésében kelt rivalításokat illetően bőséges anyag található a trieszti Kereskedelmi Kamarában; „Statistica del Commercio e della navigazione di Trieste”; „Andamento economico del territorio di Trieste”; továbbá a trieszti Magazzini generali Kikötői Vállalatánál. „Rapporti annuali sull'attività portuale” címmel. Ezekon kívül a következő részletező közlemények tanulmányozandók: S. Addobbati: „Il porto di Trieste, trasporti e comunicazioni”, kivonat az „Cinquant anni di vita economica a Trieste 1918–1968.” c. munkából, kiadta a Trieszti Kereskedelmi Kamara az első világháború előestéjén”, Trieste 1967; R. Bernardi: „Le tariffe adriatiche”, Trieste 1932; G. Cesari: „Il porto di Trieste”, 1932; B. Coceani: „Trieste la finestra sul mondo-tentacoli di Trieste”, in „Il Regno”, Firenze, 1925; Confederazioni degli Industriali”, Il porto di Trieste e i traffici adriatici in relazione all'annessione dell'Austria alla Germania”, Roma 1939; F. Cusin: „Precedenti di concorrenza fra i porti del Nord e l'Adriatico”, Trieste, 1932; P. Einzie: „Bloodless Invasion”, London, 1939; L. Furlani: „I commerci di Trieste e la concorrenza dei porti nordici”, Trieste 1932; G. Hutton: „Danubian destiny”, London 1939; G. Roletto: „Il porto di Trieste” Bologna, Zanichelli, 1941; G. Rubbia: „Accordi internazionali per le tariffe adriatiche”, Roma 1937.

7. A különböző nemzetközi kölcsönökben való olasz részvételről előadottak alapján a Banca d'Italia archívumának tanulmányozása szolgált. Részletesebben: „Rapporti Estero”- Alap; 3., 10., 18., 174. ügyszer.